

AB Ülkelerinde Din-Devlet İlişkisi Hukuki Yapı, Din Eğitimi, Din Hizmetleri (9-10 Aralık 2006) İSAM-İstanbul

Yrd. Doç. Dr. Selim EREN*

Avrupa Birliği Ülkelerinde Din-Devlet İlişkisi: Hukuki Yapı, Din Eğitimi ve Din Hizmetleri adlı sempozyum, İstanbul'da, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) toplantı salonunda iki günlük bir süre zarfında, beş oturumda gerçekleştirildi.

Sempozyum, yürütücülüğünü Prof.Dr. Ali Köse ile Doç.Dr. Talip Küçükcan'ın yaptığı ve İSAM tarafından desteklenen proje sonuçlarının sunulduğu/tartışıldığı toplantı olarak düzenlenmiştir. Sempozyumda sunulacak tebliğler (birkaçı hariç), program öncesi basılmış, bildiri sahipleri ve konuyla ilgilenen katılımcılara verilmiştir.

Açılış Konuşmaları ve Değerlendirilen Konular

Sempozyumun başlangıcında, kurum adına Prof.Dr. M.Akif Aydın bir açılış konuşması yaptı. Aydın, konuşmasında Türkiye'de yürürlükte olan din-devlet ilişkisi modelinin, Cumhuriyet'in temel esprisinin bir ürünü olduğunu, bununla birlikte Türklerin farklı kültür ve inançlara yaklaşımındaki hoşgörülü tutumda Osmanlı tarihsel tecrübesinin yansımalarının da bulunduğunu belirtti.

Diyanet İşleri Başkanı Prof.Dr. Ali Bardakoğlu konuşmasında, modernleşmenin, insanların günlük dini hayatlarında bir takım aşındırıcı etkilerde bulunduğunu, ancak geleneksel kuramların aksine bu etkinin, dinin tamamen ortadan kaldırılması ya da etkisizleştirilmesini doğurmadığını belirtti.

* Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Sosyolojisi Öğretim Üyesi – Sivas
(seren@cumhuriyet.edu.tr).

Bardakoğlu, Türkiye’de *din-modernite* ve *din-laiklik* tartışmalarının, daha çok Batıda kabul görmüş söylemler çerçevesinde tartışıldığını belirtti. Tartışmaların da, genellikle, tek tip bir Avrupa anlayışı olduğu varsayımından hareketle yürütüldüğünü, oysa bunun doğru olmadığını söyledi. Sonuçta, din-devlet ilişkisini belirleyen ve uygulayan kurumların, kendi özgün yapılarını korumakla birlikte, farklı tecrübelerden de yararlanmak zorunda olduklarını belirtti. Bu bağlamda Diyanet İşleri Başkanlığı’nın, sempozyum içeriğinde yer alan konuların yetkili bilim çevrelerinde tartışılmasına büyük önem atfettiğini söyledi.

Programda, birinci günkü konuşmacılar arasında adı geçen, Diyanet’ten sorumlu devlet bakanı Prof.Dr. Mehmet Aydın, konuşmasını sempozyumun ikinci gününde yaptı.

Aydın, konuşmasında bir siyasetçi olarak dinle ilgili uluslar arası bazı toplantılara katıldıklarını, ancak, bundan otuz sene öncesine göre dinle ilgili ele alınan konuların gündeme geliş amacının oldukça farklılaştığını söyledi. Katıldıkları toplantıların ekseriyetinin artık din ve güvenlik konuları ile ilgili olduğunu belirtti. Aydın’ın ifadesine göre, İslam’la ilgili yapılan tartışmalarda da başta güvenlik olmak üzere, onun Batı’da ortaya çıkışıyla ilgili her türlü konu aynı kapsamda ele alınmaktadır. Bu bağlamda politikacılar, Huntington ve Lewis gibi bir çok bilim adamının argümanından yararlanarak, İslam ve doğru dinleriyle ilgili değerlendirmeleri sıklıkla gündeme getirmektedirler. Bu bilim adamlarının, temelde Batı’ya mesajı; *“Türkiye’yi Avrupa Birliğine almayın, aksi takdirde Avrupa İslamlaşır”* anlayışıyla özetlenebilir. Batı’daki bu *“kültürcü”* yaklaşım, *deskriptif* değil, *normatif*dir. Ayrıca, Batı konuşmalarında kültürden bahsedildiği zaman mutlaka dinden bahsedilmektedir. Direkt dini farklılıklar demek yerine, kültürel farklılıklar demek suretiyle *kültürcü* yaklaşım sergilenmektedir. Aydın, bugün, bir kısmı iktidarda da olan devlet adamlarının hemen hepsinin, Huntington’un tezine karşı olduklarını söylemiş olsalar da, ülkelerinde Müslümanlarla ilgili bir problem olduğunda, tamamen *kültürcü* yaklaşımı benimsediklerini vurguladı. Yine, Aydın’ın ifadesiyle, bu tür yaklaşıma göre, söz konusu din mensupları (Müslümanlar), Avrupa değerlerine ve kültürüne karşıdır. Aslında bu yaklaşımda, özü itibarıyla siyasi olan konu, doğrudan siyasi bir konu olarak ele alınmamakta, onun yerine din kullanılmaktadır.

Aydın, Kendi bakanlığını ziyaret eden yabancı heyetlerin en az yarısının, laik ülkede Diyanet’in ne işi olduğunu ve konumunu sormak için geldiklerini söyledi.

Avrupa’da bulunan yaklaşık beş milyon Türk’ün dinle ilgili problemlerinin de kendi bakanlığının sorumluluğunda olduğunu

söyleyen Aydın, bugün Avrupa'da İslam dini ve Türk kültürünün öğretimini ciddi bir problem olduğunu belirtti.

Yine Aydın'ın ifadelerine göre, sempozyumda ele alınan konuların, Türkiye'de yapıcı-eleştirel bir gözle tartışılması gerekmektedir. Bu, hem Türkiye hem de Avrupa için gerekliliktir. Avrupa'nın da buna ihtiyacı vardır, zira, son yıllarda kendi ülkelerinde vatandaşlık ve entegrasyonla ilgili çıkardıkları kanunlar, Batı'nın şimdiye kadar sürdürdüğü demokratik çizgiyle tam olarak uyumlu değildir: "Güvenlik için alınan kararların pek çoğu demokrasiye rağmen, demokrasiyle birlikte değil".

Son olarak Aydın, her şeyin temelinde şu üç unsura ihtiyaç bulunduğunu söyledi. Bunlar; güvenilir bilgi, yapıcı eleştiri ve ahlaki incelik. Aydın, bu türden toplantılara çok ihtiyaç olduğunu ve bilim adamlarının siyasetçilere, ürettikleri fikirlerle yardımcı olmalarının gerektiğini belirtti.

Sempozyumun Hazırlanma Süreci ve İçeriği

Proje yürütücüleri, sempozyum başlangıcında yaptıkları konuşmada (Prof.Dr. Ali Köse tarafından), projenin hazırlanmasında temel iki hedefin bulunduğunu ifade ettiler. Bunlar;

1. *Farklı laiklik tecrübesine sahip AB ülkelerindeki din-devlet ilişkilerinin hukuki dayanaklarını, din eğitimi ve din hizmetlerine ilişkin politika ve uygulamaları, ülkeler arasında benzeşen ve ayrışan noktaları belirlemek,*

2. *Avrupa'daki mevcut uygulamalara ilişkin verileri sistematik bir bilgi birikimine dönüştürerek, bu birikimin AB'ye uyum çabaları çerçevesinde bilimsel anlamda tartışılmasını ve nihayetinde AB süreciyle ilgili politika üretiminde kullanılması.¹*

Köse, projelerine başlarken şu temel sorulardan yola çıktıklarını belirtti: "Avrupa Birliği, Euroya geçer gibi din alanında katı bir standardizasyon peşinde miydi? Din-Devlet ilişkilerinde, ortak bir Avrupa modeli var mıydı? Dini grupların kamu kurumları ile ilişkileri nasıl realize ediliyordu? Yoksa bu alan ulusal kimlik alanı gibi üye devletlerin sorumluluğuna mı bırakılmıştı? Din hizmetleri ve din eğitimi nasıl ve hangi statülerde gerçekleştiriliyordu?"²

Sempozyumda, konuya ilişkin çalışmaları bulunan üç bilim insanı tarafından konuyla ilgili birer çerçeve konuşma yapıldı. Bunlar, *AB Hukuk Sisteminde Din ve Dini Cemaatler* başlığıyla

¹ Proje yürütücüleri adına Prof.Dr. Ali Köse tarafından yapılan konuşma metninden alınmıştır.

² Köse, aynı konuşma metni.

Prof.Dr.Silvio Ferrari; *Din ve Toplum: Avrupa Deneyimi Bir İstisna mı?* başlığıyla Prof.Dr.Grace Davie ve *Küreselleşme ve Din Özgürlüğü* başlığıyla Prof.Dr.Cole Durham tarafından sunulmuştur.

Proje kapsamına alınan on iki AB ülkesi şunlardır: Almanya, Avusturya, Belçika, Danimarka, Hollanda, Fransa, İngiltere, İspanya, İsveç, İtalya, Polonya ve Yunanistan.

Projeye katkıda bulunan bilim adamları, ağırlıklı olarak hukukçu, sosyolog ve ilahiyatçılardan oluşmuştur.

Sempozyuma dayanak olan projenin bilgileri, ilgili ülke bilim adamlarına gönderilen 30 kadar soru çerçevesinde toplanmıştır. Soruları cevaplayan bilim adamlarının bir kısmı, sunumunu, tek tek sorulara verdikleri cevaplarla gerçekleştirdi. Bazıları ise, kendilerine yöneltilen sorulardan yola çıkarak, cevaplarını makale şeklinde düzenlemiş ve sunmuşlardır.

Proje sorularını ve bu sorulara alınan cevapları, şu ana başlıklar altında toplamak mümkündür:

1-Hukuki Durum: Anayasada yer alan dinle ilgili hükümler, Dini kurum/kuruluşların yasal statüleri, Laiklik anlayışı ve uygulamalar, Din Eğitimi ve hizmetlerini yürüten kurumların yasal statüleri.

2-Din Hizmetleri: Din Hizmetlerini yürüten kurumlar, Kurumların yetki ve sorumlulukları, denetlemesi.

3-Din Hizmeti/Eğitimi için Mali Kaynaklar ve Muafiyetler: Din eğitimi/hizmeti veren kurumların bütçeden payları. Din hizmeti yürütenlerin atanması/maaşlarının karşılanması. Kurumların vergi muafiyetleri ve diğer ayrıcalıkları.

4-Din-Devlet Arasındaki İlişkiler ve Siyaset: Dini grupların siyasi örgütlenmesi. Kilise veya din adamlarının parlamentoda temsili. Devlet sisteminde bazı dini grupların temsili.

5-Din Eğitimi: Devlet okullarında Din eğitimi (Yasal dayanakları, zorunlu/seçmeli olma durumu, Din dersini kimin vereceği, ders programının oluşturulması ve denetimi). Din eğitimi için devletin bütçeden katkısı.

6-Dini Azınlıkların Durumu: Azınlıkların yasal statüsü. "Azınlık" olarak kabul edilmenin şartları ve avantajları. *Resmi din* olarak kabul edilen din mensuplarının hakları. Devletin dini azınlık kurumları ve din eğitimlerine katkısı. Ülkelerin dini azınlık sayıları ve genel nüfusa oranları.

7-Avrupa Birliği Genel Uygulamaları: AB'nin, Din-devlet ilişkileri ve din hizmetlerini düzenleyen bağlayıcı kararlarının olup olmadığı. Ulus devletlerin kendi uygulamalarında serbest olup ol-

madıkları. AB üyelik sürecinde, üye devletlerden istenilen düzenlemelerin olup olmadığı ve varsa ne tür düzenlemeler yapıldığı. AB yasalarının din-devlet ilişkileri, din hizmetleri, dini azınlık hakları vs. gibi konularda, üye ülkeler için öngördüğü/uyguladığı yaptırımlar.

8-Ülkelerdeki Din ile ilgili Tartışmalar: Ülke içerisinde din-devlet ilişkileri, dini kurumlar ve din hizmetleri gibi konularda mevcut sisteme yönelik temel eleştiriler var mıdır? Varsa bunların neler olduğu.

Sempozyumda Ele Alınan Konulara Genel Bakış ve Ülke Uygulamalarından Bazı Örnekler

Yasal düzenlemelerle ilgili bildiri sunan Silvio Ferrari'den nakledilecek olunursa; *AB hukuk sisteminde dini konular kapsamlı olarak yer almamaktadır. AB hukuku din ile; iş hukuku, gümrük hukuku, veri koruma ve AB'yi ilgilendiren diğer bazı konularda ilgilenebilir. Dolayısıyla, din, genel olarak AB'nin yetkinlik alanı dışında kalmakta, bu nedenle de AB'nin bu konudaki görüşlerini düzenleyen çok kapsamlı ve tutarlı hükümler kümesi bulunmamaktadır. Din, ulusal kimlik gibi, ülkelere ait bir olgu olarak görülür ve konuyla ilgili durumlar, üye devletlerin sorumluluğuna bırakılmıştır. Kilise-devlet ilişkileri de, ulusal hukuklar tarafından düzenlenmektedir/düzenlenme eğilimindedir. Dolayısıyla; Danimarka devlet kilisesini, İtalya' Papalık ile Devlet arasında imzalanan Antlaşmayı (Concordat), Fransa din-devlet ayrımını, hukuk sistemleri AB'nin şart koştuğu temel hakları ihlal etmediği sürece muhafaza edebileceklerdir.*

Yine Ferrari'nin verdiği bilgilerden anlaşılıyor ki; AB'de din-devlet ilişkilerinin ayrılığı, ikisi arasında işbirliğine engel değildir. Tam tersine, laikliğin bayraktarlığını yapan Fransa da dahil, bir çok ülkede dini kurumlar ve onların faaliyetlerinde devletle işbirliği yaygındır ve gün geçtikçe artmaktadır.

Yukarıda kısaca değinilen bildirilerden de anlaşıldığı gibi, AB ülkelerinde dinin devlet içerisindeki yasal konumu, din hizmetlerinin yürütülmesi, din eğitimi/hizmeti veren kurumların devlet bütçesinden aldıkları paylar vb. konularda, farklı uygulamalar bulunmaktadır. Sosyolog Grace Davie'nin de konuşmasında belirttiği gibi, bu farklılığın temelinde, ülkelerin kendi tarihsel ve kültürel geçmişleriyle yakın ilişkisi bulunmaktadır. Yapılan konuşma metinlerinden de detaylı bir şekilde görüleceği gibi bu farklılıklar bir çok alanda kendini göstermektedir. Burada, bu farklılıklardan kısa bazı örnekler vermekle yetinilecektir.

İngiltere'de resmi devlet kilisesi bulunmaktadır (İngiliz Anglikan Kilisesi). Bu kilise yasal bir takım haklara sahiptir: Mesela, Kral ve Kraliçe tahta çıktığında tacı başpiskopos giydirir. Kilisenin Oxford, Cambridge ve Durham gibi üniversitelerde belirli sayıda profesörlük kadrosu bulunmaktadır. Lordlar kamarasında 26 sandalye piskoposlara ayrılmıştır. İngiltere'de kraliçe hala kilisenin başıdır.

Fransa genel yasalarına göre, devlet din adamlarına hiçbir şekilde maaş vs. ödemez, yasaktır. Ancak, Kilise ve dini derneklere bağlı kurumlar, geniş bir vergi (emlak, ikamet, meslek, KDV, tapu vergileri vb.) muafiyeti imkanından yararlanmaktadır.

İtalya'da, resmi bayramlardaki protokolde, kardinaller Cumhurbaşkanı'dan sonra yer almaktadır.

İsveç'te Anayasa'ya göre, Kral ve kraliyet ailesinin Luteran İsveç Kilisesi'nden olma zorunluluğu vardır.

Hollanda'da, mevcut okulların yaklaşık üçte ikisi, cemaat okullarıdır ve Müslümanların okulları da dahil bu okullar, devlet tarafından finanse edilir. Devlet okullarında da Din dersi verilmektedir.

Fransa'da, İlkokullarda okul binaları içinde din dersi vermek kanunen yasaktır. Ortaokullarda ise, küçük kilise (şapel) açılması, velinin talebi doğrultusunda gerçekleştirilir.

Ancak, aynı Fransa'da, okulların %16'sı özeldir. Bu özel okulların %90'ı Katolik Kilisesi'ne bağlıdır. Devletle anlaşmalı özel okulların öğretmen maaşlarını devlet öder ve ayrıca yardımda bulunur.

Burada zikredilen birkaç örnekten de anlaşıldığı gibi AB ülkesinde din ve devlet ilişkisi, Silvio Ferrari'nin aktardığı, "*dostane ayrılık*" niteliği ve Ali Köse'nin benzer bir şekilde, "*ayrılık ama darılmadık*" şeklinde özetlediği bir durumda anlaşılabilir.

Sempozyum Sonuçları ve Fayda Sağlayabilecek Kurum/Kuruluşlar

Gerçekleşmesi için yoğun bir mesai ve maddi kaynak sarf edilen bu sempozyumda, Avrupa Birliği'ne üye ülkelerde dinin konumu, halk ve devlet sistemi içerisindeki etkinliği ve yasal durumu hakkında önemli bilgiler sunulmuştur.

Elde edilen bilgiler doğrultusunda, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üyeliği noktasında zaman zaman dile getirilen, İslam'ın konumunun ne olacağı, okullarda zorunlu olarak verilen Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi derslerinin hukukî yapısı, zorunlu olup olmadaki kriterlerin ne olacağı gibi konuları AB'deki uygulamalar doğrultusunda yeniden düşünülme fırsatı sağlanmıştır. Ayrıca, Türkiye'de din hiz-

metlerini yürüten resmî bir kurum olan Diyanet İşleri Başkanlığı'nın, yasal statüsü, ekonomik kaynakları, personel yetiştirme ve istihdamındaki durumu hakkında yeni açılımlar sağlanabilecektir.

Proje sonuçları, AB üyelik müzakereleri sırasında çokça gündeme gelmesi nedeniyle dinle ilgili bölümün görüşülmesinde ya da temel insan hakları ve özellikle de azınlık hakları gibi özel başlıkların tartışılmasında hükümetlerin ilgili kurumlarına somut bilgiler sunmaktadır.

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın laik Türkiye Cumhuriyeti devlet yapısı içindeki konumu üzerindeki tartışmaların kısa sürede bitmesi beklenemez. Ancak, ülkemizin AB'ne üyelik sürecinde her türlü sosyo-ekonomik durum ve olguların AB normlarına göre değerlendirmeye tabi tutulduğu bir dönemde, özellikle AB kurucu/üye ülkelerindeki uygulamada olduğu gibi din alanındaki uygulamalarda da belirleyici bir rolü olacaktır. Zira, Prof.Dr. Silvio Ferrari'nin de konuşmasında belirttiği gibi AB üye ülkeleri, AB mevzuatının oluşumunda kendi çıkarları ve uygulamaları doğrultusunda kanunî düzenlemeler yapma konusunda aktif bir politika izlemişlerdir. Bunun sonucunda da, bir anlamda AB'nin siyasi kararlarının kendi ülke pratiklerine uygun şekilde yasal mevzuat haline gelmesine çalışmışlardır. Günümüze gelindiğinde, söz konusu ülkelerin, bu doğrultudaki çabalarının büyük oranda başarıya ulaştığı görülmektedir.

Din ile doğrudan ilgili kurumlardan biri de, Türk eğitim sistemini planlayan ve yürüten kurum olan Milli Eğitim Bakanlığı'dır. Din eğitiminin mevzuattaki yeri, uygulamada dikkate alınacak kurallar vs.'nin şekillendirilmesinde, uyulması gereken AB kriterlerinde, üye ülkelerin uygulamalarının doğrudan tesiri bulunmaktadır. Dolayısıyla, konuyla ilgili yapılacak her görüşmede, söz konusu ülkelerdeki uygulamalar örneklilik edecektir. Sempozyumda sunulan tebliğlerden de anlaşıldığı kadarıyla, ülkeden ülkeye değişen farklı uygulamalar, bu konuda Türkiye'nin kendi devlet ve eğitim sisteminin şekillendirilmesinde daha rahat bir alan sunmaktadır.

Yukarıda zikredilen kurumlar dışında, sempozyumda sunulan bilgilerden, başta Dış İşleri Bakanlığı olmak üzere, yurtdışında yaşayan Türklerin sorunlarıyla ilgili kurum/kuruluşlar, Türkiye'nin Avrupa birliği müzakerelerini yürüten kurumlar ile bu konuda projeler hazırlayan/yürüten üniversiteler, resmi/gayri resmi kurumlar ve sivil toplum kuruluşları yararlanabileceklerdir.